

THE KNOWN IS POW(D)ER, AVAGY A TUDÁS(HATA)LOM

— szinopszis —

I.

A tudás természetes állapota: önmagának az élvezete. A világosság addig a legfényesebb, amíg egy fejben ég — a közlés a homálynak kezdete.

Németh László

Az értelmiségi mindig magában beszél, s csak a körülállók vagy a körülmények ösztönzésére hajlandó morfondírozását fennhangon folytatni. Nem valami szemérmesség fogja vissza, hanem a veszélytudat, hogy az, amit tesz vagy mond: hasznosul. Hasznosul, tehát fel- és elhasználódik, belső világról leválva esztétikai, tudományos stb. tárgyként kerül forgalomba. A műveket váró művészeti és tudományos élet azért jött létre, és azért marad fenn, hogy az egyébként magában beszélő értelmiséget szóra bírja, megszervezze és ellenőrizze. (Értelmiségi: a belső szemlélet ember-feletti fokozatának szellemi-történeti alanya; értelmiség: az előbbieket feltételezett csoportosulása.) A társadalom rájuk irányuló figyelme pontosan felismert érdekekből ered, ezért számára ennek az embertípusnak a tevékenysége csak funkcionálisan határozható meg. A saját alrendszerét "félreértésekkel" óvó társadalom így avatja eleve közhasznúvá a magánbeszédet, mire viszonzásképp, s a nagyon is kiszámított "félreértést" félreértve az értelmiség a róla alkotott képet mint egy sajátos cél- és feladatrendszert kezdi szemlélni, s kerül(het) a hatása alá.

De vizsgáljuk meg a fent említett veszélytudatot: vajon mi okozza? Az értelmiséginek a legnagyobb kockázatot a művének hibás interpretációja, illetve ennek rögzülése jelenti. Ez kivédhető volna, ha ő maga *mindent* értene, s ezáltal programozni tudná a befogadást. Valószínű, hogy egyetlen értelmiséginek sincs pontos ismerete saját tevékenységének eredőjéről és szerkezetéről, és esélye sincs ezt töredelmesen bevallani, mert az önleplezés a kizárólag az eredményekre hangolt társadalmat unatja. Ki hallgatja meg türelemmel bárkinek is a saját maga lényegéről szóló okfejtését, amely annál érdektelenebb, minél kevésbé általánosítható? A személyesség fárasztó részleteibe vesző kitérülések csak akkor bocsáthatók meg — vélik —, ha túlmutatnak a konkrét szituáción és szereplőkön, és kiterjeszthető, ún. transzkontextuális jelentőséggel bírnak. Tehát az értelmiségi magára marad a kizárólag róla és neki szóló kérdéssel, hogy *honnan tudja mindazt, amit tud*.

Vissza kell kanyarodnom a "magában beszélő" értelmiség problémájához,

amely a gondolkodás körülírásaként is felfogható, ám ez utóbbi sokkal kevesebbet árul el arról a magasrendű hasadtságról, amit a tudás forrásaként feltételezek. A "magában beszélés" nemcsak lírai vagy pszichoanalitikus természetű lehet; itt most az univerzálisnak elgondolt, nyelvtani személyen túli "én" megszólítása, kvázi-dialógikus megidézése. Végzője oly módon válik le a külső, aktuális megtélés köréről, hogy nem hullik vissza valamiféle ellenőrizhetetlen, zárt lélekállapotba, vagyis nem űrült és nem megszállott.

Íme a terület, ahová a társadalomnak nincs bejárása, viszont egyenesen nélkülözhetetlen, hogy ebből a metafizikus rezervátumból hiteles értesületeket kapjon. A legalkalmasabb eljárás, ha az értelmiségiek egymást figyelik meg, és a művészeti- és tudományos életnek nevezett szekréció során megnevezik a fontos műveket. Mindazonáltal sokkal érdekesebbek a díjosztásból kimaradt, zárványosodó teljesítmények, amelyek olyan kerülő utakon sodródnak vissza a (köz)-gondolkodást befolyásoló tényezők közé, hogy felbukkanásuk vagy közvetett hatásuk szinte megmagyarázhatatlan.

A "magában beszélő" értelmiségiről szólván lassan elérkezem annak a megállapításáig (ld. már a régi görögök is), hogy a gnóthi szeauton tulajdonképpen a "légy értelmiségi" felhívást tartalmazza. Az önmagát megismerő, tehát önvizsgálatot végző ember csak onnan merítheti szempontjait, oly módon lehet saját maga bírója, ha a már emlegetett magasrendű hasadtságot nem metaforának vagy szimbolikus modellnek véli, hanem értelmiségi léte alapszerkezeteként szemléli. És akkor visszajutunk ahhoz a dilemmához, hogy a félreértéstől irtózó értelmiségi épp az értésről nem tud számot adni. A belátás, a teljesülés, a mindig késedelmes bizonyosság felemelők ugyan, de nem magyaráznak meg semmit. Ez a feloldhatatlan (és ezért termékeny) helyzet okozza, hogy az értelmiségi állandó "hermeneutikus" pozícióban van, s legszívesebben néma tolmács lenne, ha ebben nem zavarná meg az élet, a sajátja is és a másoké is.

Az önmagáról mint értelmiségiről beszélő értelmiségi (az ügy többszörösen paradox, tehát nem légből kapott) nemcsak az önmeghatározás színes fonalaiba gabalyodhat bele - miközben illetékességének bonyolult és változékony összetevőiről hallgat -, hanem szólhat egy külső norma agyafúrt vagy elkötelezett teljesítőjeként is. Az első esetben a nagyotmondás ingere, a másodikban a rosszul értelmezett önfegyelem téríti el attól a "képtelen" (csak stilizált alakváltozataiban megragadható) tárgytól, amit az elemző önmagaként szemügyre vesz. De miként lehet elbeszélni ezt a sajátos tapasztalatot? Az értelmiségi, aki az önszemlélet révén tud valamit is magáról (ld. a gondol-*kodik* szó visszaható [!] képzőjének tanúságát arról, hogy a gondoláson túl, amely általános emberi lehetőség és kényszer, ott a -*kodásnak* az önnön valójához visszautaló bonyodalmasabb esete), joggal ódzkodik attól, hogy bárminek is az elmondásába fogjon. Tart a félreértéstől, illetve az önfeladásig menő nyelvi alkalmazkodástól. A "beszéd" teremtő, előszólító funkciója visszaszorult a monologikus szférába, helyette az emberi játszmáknak alárendelt "retorika" használatos, a (fel)színes fecsegés. A mondás radikalizmusában bízó törekvő gondolkodó azt tapasztalja, hogy a szó szekularizálódott, csak mondás által semmi sincs, mert nem húzódik mögötte spirituális főhatalom. Aki beszél, az nem hírnök, hanem egy exhibicionista vagy egy boldo-

gulni vágyó, kicsiny sorsát menedzselő közember. Az értelmiségi ennek folytán nem médium többé, nem konkurens világok felkínálója, nem pap, hanem szakértő, tudós, irnok. Hogyan beszéljen hát a civilizációs süketséggel?

Három nagy múltú, tekintélyt és szervezettséget mutató terület áll a rendelkezésére: a tudomány, a művészet és az ideológia. Mindhárom igyekszik hasznosnak, mulatságosnak vagy felemelőnek tűnni, mert ennek fejében kap pénzt, időt és épületeket. Valójában a társadalmi kívánságot (mármint hogy szolgálják meg a pénzüket) mindig túlteljesítik. A "haladás", az összemberi elképzelt teljesítménygörbéje azonban sosem ezekre a tartalékokra alapozta az optimizmusát, hanem valamiféle korlátolt empiriára.

Vegyük sorra a hivatalos (államilag különböző módon és eszközökkel számon tartott, tudomásul vett) értelmiségi munkaformákat. A *tudomány* a legellentmondásosabb, mert az értelmiségi gondolkodása par excellence antinómikus, miközben a tudomány épp ennek az észjárásnak igyekszik gátat szabni. Gátat szabni, s nem elejét venni, mert a csapongó, játékos, de mélységesen létre-hangolt gondolkodás épp a problémakeresésben, a kérdésben tünteti ki magát. Ami utána következik, az a paradigma begyakorolt alkalmazása. A tudós ilyen értelmű önkorlátozását nevezik sikernek. Hasonlatos mindez a legtisztább laboratóriumhoz, amelyben az élet (mert a kiválasztás is része) szennyeződésnek minősül. Mire törekszik a tudomány? Hogy amit mond, legyen lényegi, legyen formulázható (közölhető), és mindez kapcsolatba léphessen eddigi vagy eljövendő tudományos eredményekkel (ez nemcsak az időben való "tologathatóságot" fejezi ki, hanem saját határai kijelölésének a képességét is). A tudományt mostanáig négy nagy csapás érte: industrializálódott; nem tudományos érdekű alakulatok részrendszerévé vált; szervezeti lassúsága deformálta a tudósi ambíciókat; végül az elharpózó gyanú, hogy maradt-e még egyáltalán felfedezni való. Az alkalmas tárgyak fogyását először az interdiszciplinaritás rejtette el, majd felértékelődtek relációk (ó, strukturalizmus! ó-strukturalizmus), legutobb pedig a földhözragadt, bámész tények fölé odafújódott a teória Zeppelinje. "A" tudomány önfelszámolója tulajdonképpen ekkor kezdődött: tiszta elméletként lefűződött a befolyásolni kívánt (?) világról, s egy olyan szabályrendszer kidolgozásába fogott, amelynek végsőkéig feszített belső koherenciája önmaga összeroppantásához fog vezetni. Summa summárum: egyfelől a rejtélyek eltűnése, a horror vacui, a romboló, haszontalan unalom, másfelől a logikai játékká és pusztá technikává szétágazó tudomány alkalmatlansága fenyeget. A tudomány csődje a tudás végének rémképét idézi elénk, amelyek a végleges végekkel kibékülni nem tudó értelmiségi szívesebben szemlél mint történelmi szakadást, a történelem végét, a szokásosnak spirálmenetben való faképnél hagyását.

Míg a tudomány a dolgok helyét és rendjét firtatja, s különböző alaprajzokkal kísérletezik az organikus rendetlenséget megértendő, addig a *művészet* egy másik "kertet" épít, jobbat a meglévőnél, rosszabbat az elveszítetté. A művészet előtt ott dereng egy tündéri kultúra emléke, amely egykor úgy fordult sivár artisztikumba, úgy bonyolódott a "kétkezi" alkotás próba-szerencse játékába, hogy feledésbe merültek, a közvetlen teremtés igéi. A dementia elérte a fehér- és feketemágusok páholyait, amelyekből kivirágzott a művészet. Lehet, hogy az elfe-

lejtett varázs szelídült gyermekdallá, mert a dolgok maguk is elfeledkeztek a helyes összefüggésekről, és nem hallják a parancsot. A művészet a felismerhetetlen keresése lett. Az ózonpajzs, ez a képzeletbeli mennyezet repedezik szép, okos fejünk felett, és lent, a lazuló kövek résein kipotyognak az otthonosság parányi bútorai; a művészet kulisszái még megtölthetik a teret. Harsány éneke, színei, mozdulatai a helyettes-élet kifejezői.

A témák (valójában a képzelet) kifáradásával a hogyan-mondás, az ornamentika, az elbeszélésbeli változatosság lépett elő fő tárggyá. Ebben két dolog bátorította a művészetet: először, hogy a legarcátlanabb ötlete is komolyan vétetik, másodsor, hogy a tudomány gyengesége bebizonyosodott. Azé a tudományé, amely arra számított, hogy az ismert tények megnyugtató "látványa" és más barátságos evidenciák elfedik a teória szürrealizmusát. Amely remélte, hogy a tudottság és ellenőrizhetőség kellékeivel apránként átterelheti az ész saját absztrakciós felségterületére. Ám a művészet idejében rájött, hogy a szigor, az aszketikus érvelés, a túl-hivatkozások jégpáncélja mögött (alatt?) egy nyájas fojtogató kuksol. El is ment a kedve a mély átéléstől, amely a képmutatás logikája szerint hűvös formakultuszban jeleníttetné meg, és alkalmazni kezdte az iróniát.

Az irónia amolyan temető melletti fütyörészés, máskor finom elmeél, de bárhog is legyen, legfőbb ambíciója a sebezhetetlenség látszatának megteremtése. A sebezhetetlenség illúziójához szükséges a gyanú állandó elterelése: a primitív vagy patetikus szemléleten túliság és a nihilizmuson inneniség. A legnagyobb ironikus "beszéd" akkor váltak lehetségessé, amikor ez az egyensúlyozó szédület önmagát is ironizálta. Az iróniában rejlő kockázat egyedül az, hogy miután a sebezhetetlenség időnként megelőlegezett halhatatlanságba csap át, vagyis a szerző látszólag nem vár semmiféle, művészi tevékenységét mérlegetlő reflexiót vagy féletet, az utókor (kultuszának és emlékének jövődől ápolására) meg sem szerveződik. A művész, úgy tűnik, örök életű, vagyis nincs szüksége jóindulatra vagy "szoborfényesítésre". Minél teljesebb az irónia, művelője annál árvább lesz. S ha nincs halál, kívül reked a nagy misztériumon, s úgy jut túl jón és rosszon, hogy egyik oldalnak sem kellett.

A harmadik szervezett és öntökéletesítésre berendezkedett értelmiségi foglalatosság a dolgok elvont, rejtett lényegének kiolvasása a "kollektív tudat"-ból, s ennek köznyelvi formulákban való rendszerezése: vagyis az *ideológia*. A világ csevegő elbeszélése sem a tudománynak, sem a művészetnek nem sajátja, sőt elvárják, hogy a hozzájuk való eljutást hosszú és fáradtságos "nyelvtanulás" előzze meg. Az ideológia (mindegyik ága) felkínálja a maga eszperantóját. Vizsgáljunk meg a tanulság kedvéért három ideológust: az újságíró, a pedagógust és a jogászt. Az újságíró a lelkekből és a világból hiányzó csoda helyére a hírt állítja, de míg az előző ritkaságával és megmagyarázhatatlanságával köti le a figyelmet, addig az utóbbi szaporaságával és elemi szerkezetével tolakszik elő. Az újságírók az aktuális mindentudás ügynökei, a sajtónak nevezett érzelmi és politikai csomagküldő-szolgálat speditőrjei, akik máig nem tudtak dönteni a szabadság és a függetlenség között (vagyis, hogy ők kerüljenek többre vagy a munkájuk). Ahhoz, hogy megőrizhessék középen-létüket, állandó alkalmazkodásra kényszerülnek, mert a viszonypontok folyton másutt jelölik ki a képzeletbeli közepet. A korrekciós

ingamozgás autoerotikája csábítja újságírói pályára az értelmiségit. A pedagógus a gyermekek vagy ifjak jelenlétében vízionáló, őket utánzásra rábíró, hivatása szerint értelemnövelő, jellemnevelő alkalmazott. A "szabadság" és "függetlenség" feliratú ajtók mellett a "semlegesség" táblát viselőn kellene átbálgatnia (netán mohón berontania). A kérdés az, hogy lehet-e munkaköri kötelesség, alkalmazásbéli föltétel az ilyenfajta bölcsesség, annak is valami "keleti", a dolgok felett lebegő változata? A pedagógus (csakúgy, mint az újságíró) valójában a napi tudás technikusa, miközben alkalmazói elvárják, hogy egész tevékenységével valódi választásra indítson. Ez a heréltésre emlékeztető impossibilité (ha megvalósul) egy kaleidoszkópikus "világképet" közvetít. Az ezen felnövő értelem nem a "keves elemből felidézett gazdagság" várományosa, hanem a *végtelen variabilitást és a csőllátást egyesítő* agykárosodás bentlakója lesz. A legjobb tanítványok boldog meglepedettséggel figyelik majd a színes cserepek mindig változó ábráit. A jogász különös ideológus, mert a jogrend elvileg nem ad alkalmat a szabad "elbeszélésre", az van, vagy úgy legyen, ahogy kimondatott. Mégis, mintha részletes ismereteivel azokra a keskeny folyosókra nyitna ajtót, amelyek kivezetnek az ostromgyűrűből. Ők a kodifikált rend tökéletlenségének kalauzai, az ortodox törvénytisztelettel bojkottálható működés segítői. Miként az újságíró, aki nap mint nap vektorszámításokat végez az optimális távolságok felvétele érdekében, miként a pedagógus, aki (a Mátyás királynál járt okos lány módján) hoz is madarat meg nem is, úgy a jogász is csűri-csavarja a meséjét, míg használható történet nem kerekedik belőle.

Ezek a (némileg a fonákjukról, látszólag csak részgazságokra kacsintó szándékkal bemutatott) példák bővíthetők vagy újakkal toldhatók meg, végül is a hozzájuk tartozó lényeg az, hogy a tudomány, a művészet és az ideológia területén kísérletező értelmiségi bizonyos felismerések és szükségszerűségek következtében átléphet a gazdaságba vagy a politikába, mert felismeri, hogy az individuum csak a tömeg felől ösztönzött szerepekben őrizheti meg méltóságát, és csak feláldozása árán derül ki értéke. Az értelmiség ilyen irányú mozgásának előjátékát (máskor pótlékát) gondolják közéletnek. Miután hosszasan szóltam az értelmiségi sajtóságairól és néhány számára elérhető szerepekről, áttérek a "magában beszélést" nem államilag felhangosító jelenség-együttesre, amit majd (jobb híján) közéletnek nevezek.

II.

Mindig mondom: ha két életem volna, akkor az egyiket gondolkodás nélkül a Polisznak, a történelmi pillanatnak, a pártok harcának szentelném, és csak a másikat az olyan szemlélődésnek, mint ezek a széljegyzetek. De nincs itt valami tévedés? Nem kellene *egyetlen* életemet is a Polisznak szentelnem: nem az-e az örökkévalóság? Hiszen amikor Ágoston a kereszténység mellé állt, nem egy örökkévalóság mellé szegődött, a mulandó politikai harcok fölött s azokkal szemben — dehogyan. Akkor kereszténynek lenni annyi volt, mint éppen *nem* örök kontemplációt választani, hanem véresfogú, vicsgó napi politikát, pillanatot és aktualitást. Ha az "örök dolgok" szemlélője maradt volna Ágoston, mulandó lett volna. Mivel belemerült 410 augusztusának, 420 decemberének, 430 májusának bornírt történelmi pillanatába, bele egészen — megnyerte az örökkévalóságot.

Szentkuthy Miklós

Az értelmiség és a közélet lehetséges viszonyát firtatva, a pusztán kérdéssel burkolt állítást fogalmazok meg. Eszerint az értelmiség igenis legyen aktív, kezdeményező a társadalom életében. Pedig közélet nyilván van értelmiség nélkül is, illetve az értelmiség nem szorul igazán a közéletre, mert munkája során befolyása van más emberek ügyeire. Ráadásul (úgy tűnik, hogy) a kilencvenes évek második felében lezárul Magyarországon a mozgalmi periódus, és az "ébredés" időlegesen véget ér. Az eddig (nyolcvanas évek) rangot adó peremhelyzet és a lázadás gesztusa közömbössé válik, az új hatalmi keretek megszilárdulásával meggondolandó az "ide löjtek" magatartás. És egyáltalán: hogyan éljük a közéletet, hiszen akart megvalósítása kriptopolitikai indítékokra utal, pedig a közélet a saját politikai értelmét nem firtató, arról szándékosan tudomást nem vevő fórum (ellenkező esetben ugyanis párttá alakulnának az egyes csoportok). Vagy szemléljük úgy a közéletet, mint ahol az értelmiség közérthetően beszél, ám elveit nem fordítja le a gyakorlatra, vagy ezt csak példázatszerűen teszi? Induljunk ki az értelmiség halált megvető óvatosságából? Lehet-e úgy közéletet "játszani", hogy a benne való részvétel ne jelentsen kockázatot; és lehet-e úgy közéletet szervezni, hogy a zavaros fejű értelmiség önleplező, rejtett ambícióit kifecsegő alkalmává alakítjuk, ami után szankciók következnek (kerülő úton, hogy ne nyilvánvaló összefüggés kösse össze az agórát és a személyes sorsot)?

A szókratikus értelmiség él a gyanúperrel, hogy azért érik ösztönzések

a közéletben való részvételét illetően, mert különben intézményesíteni kellene a szerepét, amit a modern tömegtársadalom — nagyon helyesen — vonakodik megtenni. Hiszen az érzékeny (nem ritkán neurotikus) értelmiségi hamar megriad, begubózik, vagy ki akarja találni azokat az elvárásokat, amelyek kitalálása esetén már nem minősül "használhatónak". A nomád értelmiséginek előbb-utóbb kialakulhat egy fajtája, amelynek már nem kell a hatalom és a pénz, és újcinikusok vagy neoszentimentálisak lesznek. Gyanakvásuk még kifinomultabb: honnan tudja a hatalom, hogy saját értelmiségének van igaza? az ellenzékét meg csak nem fizetheti meg: ezért kitalálja a "küldetést", a "közéletet", hogy szóra bírja, mozgásban tartsa a még mindig marginalizált helyzetben lévőket valami számára is homályos oknál fogva.

A túlérzékeny, másokat megfigyelő, s ezért önmagát is megfigyeltnek gondoló értelmiségi rendszerint politikai cselekvés szereplőjének képzeletét, valami titkos játszma gyanútlan statisztájának. Az elmúlt évtizedek valódi (!) közéletének egyik alapvető párosa például az *ellenzéki írástudó — titkosrendőr* volt. A dolog kettejükkel odáig jutott, hogy egyrészt a titkosrendőr már jobban értette az izgatót, mint ő saját magát (nem lévén pontos fogalma az izgatásról), másrészt az ellenzéki természetes ösztönét, kritikai szimatát megzavarta a titkosrendőr ügybuzgalma, sztárnak kijáró kíváncsisága. A titkosrendőr nagyon jó olvasó, alapos olvasó, szempontjai vannak, már-már meg kell becsülni. Az efféle tapasztalatokat szerzett kelet-európai értelmiségi kiegészítendő nem teszi ki magát szívesen a közélet hullámvásáinak, inkább vállalja a mély életismeretből fakadó kisszerűséget. (Most eltekintek attól, hogy a szocialista kísérlet kitermelte ugyan saját kritikusait, a tényleges szocialista-realistákat, akik mint nem a hatalmat igazoló-szolgáló értelmiségiek marginalizáltak voltak, ám valójában egy kusza áttételeken át működő szolidaritás fűzte sokukat a főrendőrökhöz.)

Visszatérve az értelmiség közéleti-politikai szerepvállalásához, és maradvány Kelet-Európánál, úgy látom, hogy az értelmiségi kérdés a XX. század második felében főleg Kelet-Európaéhoz köthető. A modern Kelet-Nyugat megosztottságban "berendezett" Európa szocialista társadalmáról szóló első hírei szerint Kelet-Európa nem szabad, vagy szabadsága veszélyben van. Az emberi jogok megvonása, sajátos értelmezése mellett a másik botránykő a szellemi szabadságára kényes értelmiség korlátozása volt. A kelet-európai történelmi kísérlet foglyává vált értelmiségi igyekezett magyarázni a helyzetét, s megpróbált rájönni arra, hogy mit tehet: a hatalommal való kollaborációtól az elméleti csatározásig. Napvilágot láttak a diktatórikus hatalommal való értelmiségi együttélés lehetőségét és technikáit vizsgáló elméleti munkák, amelyek csak közvetve utaltak a problémára, és többnyire nem látták abszurdumnak a kooperációt. Színleg kiegyeztek az adott helyzettel, és legfeljebb egy, az árnyalatokban megjelenő, imponderabilis elhatárolódást kockáztattak. A kelet-európai értelmiségi önmagáról szólván csak később választotta és/vagy sajátította el a radikális, ironikus és empirikus beszédmódot, amely a nyugati gazdasági nyomás és a belső funkciózavarok következtében válhatott gyakorlattá. A lábra kapó kelet-európai radikalizmus tulajdonképpen az errefelé nagyon kifinomult öncenzúra felfüggesztése. Az irónia sem "közönséges": nem epés bölcsködés, és egymást színleg kioltó élményekre épül; a irónia szom-

szédságában ott az apokaliptikus látásmód, a démonizált marxizmus az idő és történelem bűvöletébe, igézetébe ágyazódik bele. És persze kínosan tárgyyszerű a magát artikuláló kelet-európai: fél a hatalom mindenütt rebelliót orrontó éberségtől, de különösen attól, nehogy úgy tűnjön, mintha valamely mítosz, önsajnáló legenda csapdájába esett volna. Az e tájon megnyilatkozók nagyon is ügyelnek, hogy előre kivédjék a rajongás, a romantika rájuk vetülő gyanúját, hogy arról és csak arról szóljanak, ami van. Az érzelmileg motivált szorongatottság túlkompenzálásából így születnek meg az értelmiségi helytállás, rendíthetetlenség kivételes példái.

Míg a kelet-európai értelmiség megértette, hogy rendkívüli morális teljesítményre kárhozott, addig a *nyugati gondolkodók a szabadság-kutatás új dimenzióját keresték a veszélyeztetett kollégák sorsában és reakcióiban*. A legfontosabb, amire itt rá kell mutatnom, hogy miként vált Kelet-Európa a nyugaton elerőtlenedő, kifulladás "új baloldaliság" befogadó régiójává, hogyan lett a nyugati ellenkultúrából részben kelet-európai reformkommunizmus. Az "új baloldal" az ötvenes-hatvanas évek kallódó értelmiségének a meglehetősen diffúz mozgolódása volt nyugaton; anarchista, trockista, maoista, marxizáló képviselői technokrata-ellenes kultúrát akartak. Főleg az egyetemi diákságot mozgósító s erősen társadalmi indíttatású "új baloldaliság" a hatvanas évek végére elveszítette befolyását. Ekkor épp elkezdődött Kelet-Európában a konzervatív fordulat, amely szakasztott ilyen kipróbált, a hatalom szándékával szemben tehetetlen, de forradalmárait erkölcsi megtisztulással kecsegtető és önfeljelentésre csábító politikai placébóra vágyott. A hetvenes évek kelet-európai ellenzéke a nyugaton eliminálódott "új baloldal" ilyen értelmű szellemi örököse, s ráadásul ez az "átültetés" Magyarországon egy értelmiség-elmélet keretében történt meg.

A hetvenes évek Magyarországon a reformkommunizmus az "új baloldaltól" ihletett nagyvárosi elit kiütkereséseként fogant, amely az értelmiség és hatalom közti kelet-európai huzavonát úgy oldotta meg, hogy nem tett különbséget a kettő között. "Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz" szerzőpárosának lázadása belül maradt a rendszeren, mert valószínű, hogy a honi baloldallal való szakításról azt gondolták, hogy ez az elért eredmények kockáztatásához vezetne, netán a modernizálódás egyetlen, történelmi eséllyel rendelkező erőtenyezőjének a felbosszantását eredményezné. (A lázadó értelmiséget eltartó intézmények híján nem vált szokássá a lázadók támogatása, de meghagyták ennek az oldalnak a választási lehetőséget: a kényszerek felismerésének lassú tanulási folyamata vagy exkommunikáció.)

Magyarországon a hatvanas-hetvenes évek demokratikus ellenzéke hitt a részleges kontinuitásban, hajlamai és történelmi érzéke az önmagát legyűrő baloldaliságot számításba vette, tehát elfogadta. Az osztályhatalomra jutó értelmiséget előrevetítő társadalomtudósok a *szocializmus harmadik korszakának* előkészítése körül fáradoztak, s egy Kelet-Európa értelmiségét felhívó, számára programot adó utópiát tettek közzé. Eközben hirtelen minden összeomlott. Bár a győztes kulturális forradalom intézményeket és épületeket emelt, létrehozott (ha nem félreérthető: kitenyészített) egy, az értékrendjére fogékony apparátust, és majdnem rátalált az öngyógyító ideológiára, ám egy nap (pontosan ilyen drámai

módon) minden értelmét veszítette, a fegyvereket gúlába rakták, és a sereg szétszóródott vagy önként túsznak állt. A szocializmus megjavíthatatlansága a nyolcvanas években már szinte bizonyosnak tűnt, az értelmiség most azt latolgatta, hogy a politikai hatalom a reformisták melyik csoportjával szövetkezik a túlélésre. Ez okozza majd az újból felcsattanó népi-urbánus vitát, amely feloldhatatlan, de nem tanulságok nélküli, s különösen nem az az értelmiség közéleti ténykedéséről szólván. A kettő témából fakadó szembeállítására a különbségek (s vélhetően nem a *különb*-ségek) szolgáltatnak okot: az értelmiségi szerep mitizált, illetve szakértelmiségiként való felfogása. A dolog nyilván kifejtendő volna nagy erudícióval, a nézetek szembesítésével; a két tábor reprezentánsainak diskusziójával, csakhát a vita elvisége legfeljebb elfödne a két irányzat életbeli érvényesülésének eltérő megítéléséből származó antagonizmust. Nos, tulajdonképpen ez az értelmiségi kérdés, amely persze hogy bele-belecsúszik a két világháború közti dichotómiába, tehát népi-urbánus segédleméletbe. Az értelmiségi önérvényesítés két közéleti formájáról van szó, amely ugyanakkor kifejezi a hatalomhoz való viszonyt is. Ezért fölösleges a teoretikus vita.

A hatalom népi és urbánus megkísértése ugyanakkor azért kényes kérdés, mert nehezen eldönthető, hogy be lehet-e vonni a rétegeként felfogott értelmiséget egy olyan hatalomba, amely értelmiségiek egy szűk csoportjának a kezében van. Ha politikát mondok, arra a két lehetőségre gondolok, hogy a lényegileg változatlan hatalmi összekapaszkodás az "*új baloldal*" adaptálóival próbálkozik, vagy a *népi baloldallal* lép szövetségre. Ha közéletiségről beszélek, kiiktatom mind a népi-urbánus dichotómiát, mind a csak baloldalra utalás egyensúlyzavarát. Mellesleg az a bizonyos népi-urbánus választóvonal valódi mentalitásbéli és értékválasztásos különbségeket jelöl. Gondoljunk a határon túli magyarság ügyének megközelítésére: van olyan nézet, hogy mindez nem a nemzetproblematikával függ össze, hanem a kisebbségi- és szabadságjogokkal, s ezért nem közvetlen része a politikának, csak ahhoz az ethoszhoz tartozik, amely lehetőleg teljesül (vagy nem). Másik kényes pont a nemzetállamok kapcsolatai, a "nemzetköziség" mibenléte: ezt a politika mérlegjátéka, a gazdaság öntörvényű kinetikája, a technika vagy a résztvevők öntudatos szerepvállalása, a portéka (tehát saját maguk) pontos megnevezése és kulturális különlegessége szervezi? Harmadsorban: igaz-e az, hogy a hagyomány már nem befolyásolja az értelmiség politikai ízlését, mert nem vezet a hatalomhoz, illetve elveszítette a hatalommal való intim összefonódottságát? Eszerint a hagyomány a továbbiakban mint kulturális holttőke vár kiaknázásra, s helyette a szakszerűség válik legitimáló tényezővé. A témák és példák folytathatók.

A mai Magyarország értelmiségének és közéletének jövőjét és kapcsolatát így vagy úgy, de meghatározza az a politikai szituáció, amely szerint a több évtizedes befolyását prolongálni képes hatalmi kör felülkerekedő, technokrata szárnya az egykor reformkommunista újliberálisokkal alkotott koalíciót. Meghatározza, ám nem dönti el. A közélet biztonsági szelepe nemcsak a felfortyanások módosulnak jelszerűvé (figyelmeztető füttyjellé), de az egész bizalmi jellege felszabadítólag hat. Minden hatalom szép, kövér közéletéről álmodik, ahol a politikai döntések következményei jó előre tesztelhetők, amelynek hangadói zsarolhatók vagy meg-

vásárolhatók, ahol mégiscsak kitalálnak valami kézenfekvőt a természetes, nem gerjesztett érdekek hatására; és minden értelmiségi álmodozik a hatalom nélküli hatalomról, az "okos gyülekezetről", amelynek élén lehetőleg ő álljon vagy az elvbarátja, esetleg az, aki érti a dolgát. Abban is jó volna megegyezni, hogy van-e olyan vezető szerep, amelynek nincs hatalmi konzekvenciája?

Végül a közélet és az értelmiség egymásra találásának három hasznára szeretném a figyelmet felhívni. Az első, hogy a szakemberarcú társadalom láthatóvá tette, mondhatni leleplezte a megfizetett és ösztönzött szakmák révén saját szerkezetét, amely így elemezhető, tervezhető bizonyos fokig, ám a szakosodással létrejövő metakulturális csoportocskák egy *részletgazdag zártság* felé viszik a társadalmat; a közélet a társadalomszerkezet előírt szerepeit oldó tulajdonságával felszabadítja a szakokat önvédelmi gátlásaik alól. A második, hogy a "sértett" értelmiségit felszívja, bűjtatja vagy gyógyítja. Érdemes volna egy kicsit hosszabban írni erről a nagyon is gyakori sértettségéről, meg nem értettségéről, amely mögött alkotói terméketlenséget, szellemi zavart, nem igazolt énképet (sérült identitást) gyanítanak sokan. Mint tudjuk: az értelmiségi teszi a dolgát, és csak az, aki teszi. A harmadik jótéteménye a közéletnek szorosan összefügg az előzővel: hozzásegíti az értelmiségit, hogy kiléphessen az "örök túlélők" irigyelt, de történelmi tekintélyhez nem jutó köréből. Az értelmiség hivatása a rendíthetlenségében, és nem a túlélési képességében van, épp ezért elsőrendűen rászorul néhány vértanúra, ha tetszik: emberáldozatra. Jelen években a közélet és az értelmiség viszonyát egy összevonással tudom jellemezni: a *közértelmiség élete*. Ezt pedig ismerjük jól.